

10. М'якотин В. Из недалекого прошлого / Революция на Украине по мемуарам белых // Под ред. Н. Н. Попова. — М., Л.: Гос. изд-во, 1930. — С. 222–238.
11. Осоргин М. А. Времена: Романы и автобиографическое повествование. — Екатеринбург: Прогресс, 1992. — 568 с.
12. Приднепровский край. — Екатеринослав, 1918.
13. Пришвин М. М. Дневники / Сост., предисл. и комм. Ю. А. Козловского. — М.: Правда, 1990. — 480 с.
14. Продовольственное дело / Изд. МГПК, 1918.
15. Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу: Іст. есе-хроніки. У 4-х т.: Т. II. Рік 1918. — К.: Світогляд, 2009. — 411 с.

Анотації

Бабичева Е. С. Социальная жизнь общества юго-восточной Украины и России в 1918 г.: исторические очерки.

В статье рассматривается социальная жизнь Юго-Восточной Украины и России в 1918 г., а именно — проблемы распространения нелегального снабжения и алкоголизма, повлекшие за собой деградацию общества.

Babicheva E. S. Social life in the South-Eastern Ukraine and Russia in 1918: historical sketches.

The article is devoted to the social life of South-Eastern Ukraine and Russia in 1918, namely to the problems of distribution of illegal supply and alcoholism, which entailed degradation of society.

К. В. Женгал

ФУНКЦІЇ ПРОФСПЛОК В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (1991–2002 рр.)

Ключові слова: функції, професійні спілки, незалежність, соціальний інститут.

Ключевые слова: функции, профессиональные союзы, независимость, социальный институт.

Key words: functions, trade unions, independence, social institute.

Формування незалежної української держави після розпаду Радянського Союзу призвело до кардинальних змін соціально-економічної, політичної системи. Це викликало необхідність переосмислення та зміни функцій профспілок.

Радянська модель профспілки передбачала виконання ряду функцій, не властивих по своїй природі для профспілкової ор-

ганізації. А саме — залучення громадян до більш продуктивної праці (організація соцзмагань, загони ударної та комуністичної праці тощо), запобігання будь-яким проявам незадоволення громадян, своєчасне попередження про них органи держави тощо. Загалом, радянська модель була заснована на розподільному механізмі. Профспілкові путівки в санаторії, надання матеріальної допомоги, інші форми перерозподілу перетворились на одну з основних функцій професійних спілок. Варто відмітити, що у пропаганді трудових цінностей, соціальної рівності, свідомого і творчого ставлення всіх громадян до праці радянські профспілки мали помітний успіх.

В той же час виконання невластивих функцій профспілок зробило їх первинні функції, а саме — захист та представництво, другорядними.

Метою представленої статті є розглянути формування профспілкових функцій в умовах незалежності. Подання їх класифікації та першочерговості на досліджуваний період.

Актуальність полягає у тому, що визначення функцій профспілок дає нам розуміння ролі професійної спілки у суспільстві як соціального інституту.

Аналіз функції українських профспілок періоду незалежності подається в роботах К. П. Двірної [1], Г. О. Стоян [2], Ф. А. Цесарського [3]. Автори наголошують на тому, що першочерговими функціями профспілок виступають захисна та представницька. І з цим важко не погодитись. В сучасній науковій літературі функції захисту та представництва профспілок, їх практична реалізація доволі розлого представлені.

В той же час у науковій літературі існує поділ функцій профспілок на дві великі групи, це зовнішні та внутрішні функції [4]. Зовнішні функції характеризують вплив профспілок на суспільство, задоволення суспільних потреб. До них відносяться захисна, представницька, регулятивна, регенеративна та просвітительсько-правова функції. Внутрішні — направлені скоріше на збереження та зміцнення самої профспілки та її організаційної складової. Це функції відтворення членів профспілок, консолідації найманих працівників та інформативно-комунікативна.

Супротивники такої класифікації аргументують свою точку зору тим, що профспілка не є частиною держави, а виступає

перш за все як громадська організація. Тому, профспілкове об'єднання не має виконувати функції, що первинно належать владі [5]. По своїй природі професійна спілка також виступає як соціальний інститут, оскільки основне її завдання — це задоволення соціальних потреб. Спираючись на визначення соціального інституту, можемо виділити такі функції: функцію закріплення та відтворення суспільних відносин, регулятивну, інтегративну, транслуючу та комунікативну. Отже, напрями діяльності, а отже, і функції профспілки як соціального інституту виходять за рамки захисту та представництва найманих працівників. Вони можуть вважатися вторинними, другорядними, однак за будь-яких умов для детального аналізу діяльності профспілок ми маємо брати до уваги весь спектр профспілкових функцій.

З іншого боку, якщо прийняти протилежну точку зору, про існування лише двох головних функцій профспілок на період 1990-х рр., то це вступає в протиріччя із практичною діяльністю профспілкових об'єднань. Оскільки сфера діяльності профспілок, особливо традиційних (які сформувались на базі радянських профспілкових об'єднань), охоплювала такі сфери, як відстоювання прав та інтересів працюючого населення перед державою та роботодавцями, юридична консультація працівників, охорона праці, організація оздоровлення, організація культурного та духовного розвитку працівників, інформування населення з важливих соціально-економічних питань тощо. Таким чином, усю практичну діяльність профспілок ми не можемо охарактеризувати лише захисною та представницькою функцією.

Із розвитком незалежності для профспілок на перший план виходять зовнішні, а саме соціальні функції: захисна, представницька, регулятивна, регенеративна та просвітительсько-правова.

Захисна та представницька функції отримали своє законодавче підкріплення. Так, Законом України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» визначена можливість для профспілок представляти інтереси працівників в органах, що розглядають індивідуальні трудові спори (ст. 26). В той же час у Конституції України закріплено гарантію безпосереднього звернення кожної людини до суду за захистом порушених

законних прав та інтересів. На тлі загострення суперечностей між власниками і працівниками і в результаті збільшення кількості індивідуальних спорів, актуальним стає здійснення представництва інтересів працівників в судових органах. Безпосередньо зміст представницької діяльності профспілок у суді визначається Цивільним процесуальним кодексом (ЦПК) України. Зокрема, ст. 112 ЦПК передбачає можливість участі у цивільному процесі профспілок в особі уповноважених осіб для представництва інтересів працівників. Ст. 113 і 114 ЦПК регулюють питання стосовно виду і порядку оформлення процесуальних документів, які стверджують повноваження профспілкових представників [6].

Поряд із представництвом інтересів найманих працівників профспілки здійснюють функцію захисту, яку можна визначити як цілеспрямовану діяльність на правовій основі по захисту соціально-трудових прав працівників. Таким чином, профспілки мають змогу брати участь у створенні та застосуванні найважливіших норм трудового права, при профілактиці трудових правопорушень, контролі за дотриманням трудового законодавства, у поновленні порушених трудових прав тощо.

На законодавчому рівні було закріплено функцію захисту та представництва, яка включає у себе: створення безпечних для життя та здоров'я умов праці; забезпечення працівникам прожиткового мінімуму, а також адекватної трудовому вкладу оцінки праці, забезпечення матеріальної допомоги; недопущення порушення прав та інтересів працівників, надання юридичної допомоги при розв'язанні соціального конфлікту; забезпечення екологічної безпеки населення; захист від адміністративного свавілля; надання інформаційної допомоги у пошуках роботи тощо.

Одним із найактуальніших питань у сфері захисту профспілок залишалась передбачена чинним трудовим законодавством можливість профспілок давати попередню згоду на звільнення працівників з ініціативи власника або уповноваженого ним органу. Кодекс законів про працю України п. 1–6 ст. 40 та п. 2, 3 ст. 41 передбачає випадки звільнення працівників з ініціативи власника, які можливі лише за наявності згоди профспілки [7].

Однак, існує незначна кількість прецедентів, коли дача згоди профспілкою на звільнення працівника ставала вирішаль-

ною, здебільшого ця її функція мала формальну суть. До того ж ні відмова профспілки в дачі згоди на звільнення, ні порушення процедури звернення до профспілкового органу не були підставами для поновлення працівника на роботі.

Професійні спілки, як і будь-яка громадська організація, мають змогу виконувати свої статутні обов'язки за умови матеріальної незалежності. Та у багатьох випадках на період, що досліджується, традиційні профспілки залишались повністю залежними від адміністрації підприємств, установ, організацій. В умовах такої залежності зникає захисна функція профспілок, які більше зацікавлені в одержанні грошових коштів і пілг від власника або уповноваженого ним органу, ніж займатися захистом трудових та соціальних прав працівників. Наявність матеріальної відповідальності при колективних трудових спорах (конфліктах) значно підриває майновий стан профспілкових організацій і обмежує їх права на участь у заходах по захисту інтересів працюючих.

Розглядаючи функції захисту та представництва, потрібно звернути увагу та відзначити і процес політизації профспілкових організацій за досліджуваний період. Варто сказати, що участь у політичному житті не є властивою для профспілок. Враховуючи складність політичної ситуації у 1990-х рр., процес політизації став методом досягнення своїх інтересів через їх лобювання у державних органах. Для українських профспілок такий досвід став новим, однак можемо відзначити, що вони поступово стають суб'єктом політичного життя та виходять на нову форму діяльності.

Процес політизації дозволив посилити регулятивну функцію профспілок, а саме вплив на соціально-трудові відносини. Ця функція реалізується профспілками на паритетних відносинах із головними соціальними партнерами: державою та роботодавцями. Свій вплив профспілки здійснюють на такі аспекти соціально-трудова відносин, як оплата праці, умови та організація праці, охорона праці, зайнятість, приватизація.

Політичний чинник у діяльності профспілок надає можливість використання певних засобів впливу на політичне життя міста, регіону, країни в цілому, та, як наслідок, створення правової бази для реалізації власної соціально-економічної політики.

Профспілкові лідери мають різний погляд на таке явище. Один з них представляють ті, котрі вважають, що співпраця із політичними силами позбавляє профспілку незалежності та об'єктивності у відстоюванні інтересів працівників. Такої стратегії власне дотримувалась Регіональна Федерація морських профспілок півдня України. Представники іншої позиції стверджують, що лише активна участь у політичному житті дозволить певним чином впливати профспілкам на соціально-економічні перетворення в державі. Останню позицію представляла Федерація професійних спілок робітників водного транспорту та плавскладу України.

Одним із впливових факторів, що призвели до процесу політизації профспілок, стала приватизація державного сектору. Оскільки внаслідок даного процесу зменшилась кількість державних та комунальних підприємств, було значно скорочено сферу діяльності профспілкових організацій, де вони до того мали сильні позиції. В той час як на приватних підприємствах профспілкових організацій не було взагалі, або вони були на початковій стадії виникнення. Таким чином, профспілки значно втратили сферу використання захисної функції, поновлення якої стало можливе через активну політичну діяльність.

Ще однією з вагомих причин політизації професійних спілок можна вважати зростаючий рівень безробіття, яким позначилися для України 90-ті роки ХХ ст. У наслідок безробіття громадяни значною мірою стали відмежовані від профспілок і, таким чином, втрачали права на соціальний захист. Профспілки, в свою чергу, втрачаючи членів, втрачали свій вплив на роботодавців. Саме в сфері регулювання таких проблем, як зарплатність із виплати заробітної плати, пенсій та соціальної допомоги результатів могли досягти лише сильні професійні спілки [8].

Отже, участь профспілок у політичних процесах продиктована потребою представництва, захисту та лобіювання їх інтересів в органах державної влади. За період, що досліджується професійні спілки використали різні форми участі в політичному процесі:

– контакти з існуючими політичними партіями та підтримка їх під час виборчих кампаній (на президентських виборах 1999 р. майже всі регіональні Ради ФПУ підтримали Л. Кучму);

– створення власних політичних партій (12 квітня 1997 р. на установчому з'їзді у Полтаві ФПУ було створено Всеукраїнську партію трудящих (ВПТ), яку в тому числі підтримала ФПО. Однак на парламентських виборах 1998 р. ВПТ не набрала необхідну кількість голосів);

– висування кандидатів під час виборів у місцеві та загальноукраїнські органи влади та ін.

За перше десятиріччя незалежності України участь профспілок у політичному житті країни зазнавала певних змін. По-перше, варто відзначити підвищення політичної активності профспілок та перехід від нейтральної позиції, характерної для початкового етапу профспілкового руху, до пожвавлення участі у політичному житті. По-друге, невдала спроба створити власні політичні структури змусила відмовитися від означеної тактики. Однак, висування та підтримка кандидатів в мажоритарних округах, політична співпраця надали значний політичний досвід.

Регенеративна функція профспілок у практичній реалізації полягає в оздоровленні працівників. Ця функція перейшла українським профспілкам з радянських часів. Вона більш характерна для традиційного типу профспілок. А саме — надання профспілкових путівок у санаторії та бази відпочинку, матеріальної допомоги малоїмущим тощо не втратило своєї актуальності в умовах незалежності. Під час соціально-економічної нестабільності в державі, низькому рівні життя населення регенеративна функція набуває все більшої актуальності.

Варто відмітити, що на період 1991–2002 рр., незважаючи на присутність доволі широкої конституційної бази з прав людини, можна констатувати поверхневе відношення до цих прав як громадян, так і державного апарату. В таких умовах зростає роль правової інформативності громадян, створюються передумови до формування правової культури. Це підвищує активність людей у захисті своїх прав та інтересів. Правова консультація стала ще одним завданням для українських профспілок.

Поруч із зовнішніми не менш актуальними для становлення українського профспілкового руху стають внутрішні функції. Функція відтворення полягає у підтримці організаційної структури профспілки, а саме: забезпечення зростання проф-

спілкового членства, підготовка та перепідготовка профспілкових кадрів, формування сталої профспілкової структури, тобто усіх складових, які забезпечують життєдіяльність та укріплення статусу профспілки.

Ще одна з так званих внутрішніх функцій — функція консолідації найманих робітників. Вона передбачає об'єднання окремих соціальних груп для захисту їх власних інтересів у сфері соціально-трудових відносин. В радянські часи реалізація цієї функції полягала у пропаганді трудових цінностей, соціальної рівності, уважного та активного ставлення всіх громадян до праці. Членство в профспілці за радянських часів давало відчуття соціальної захищеності та приналежності до «трудового класу», а значить, основи та опори радянської держави. У 1990-х рр. за умов соціально — економічної кризи ця функція набуває особливого значення для населення. Оскільки її виконання сприяє виконанню суспільних потреб у солідарній підтримці, інтеграції різних соціальних верств, організації порядку.

Інформативно-комунікативна функція також є вкрай важливою для профспілки. Оскільки вона забезпечує укріплення соціальних зв'язків у суспільстві, спільні солідарні дії, професійне спілкування, а також зростання ролі профспілки у житті громадян, підвищення її авторитету у суспільстві, посилення мотивації профспілкового членства. Виходячи з цього на перший план висуваються наступні задачі: формування суспільної думки в інтересах працюючого населення, привернення уваги до проблем, які вирішує профспілка; роз'яснення стратегічних цілей та задач профспілкового руху; формування іміджу профспілок як основної та найбільш дієвої організації в державі, що відстоює права найманих працівників на усіх рівнях; розповсюдження інформації про поточну діяльність профспілок у всіх сферах; забезпечення інформаційного зв'язку між усіма ланками профспілкової структури.

Варто відмітити, що на шляху реалізації своїх внутрішніх функцій українські профспілки стикались із низкою проблем. Серед таких — низький рівень довіри громадян до профспілок, зниження членства, недостатній рівень освіти профспілкових кадрів, інформаційна закритість профспілок тощо.

В процесі розвитку профспілкового руху були дослідженні та апробовані нові методи роботи співпраці та зв'язків з со-

ціумом. Визначені нагальні проблеми та негативні тенденції профспілок, що дало змогу визначити їх подальшу стратегію.

Отже, можемо визначити, що за умов незалежності профспілки значно розширили коло своїх функцій. На перший план для українських профспілок виходять зовнішні функції. Це було викликано нестабільною соціально-економічною та політичною ситуацією у державі, що зробило виконання функцій захисту та контролю актуальними. Однак, поруч із першочерговими завданнями у своїй діяльності профспілки виконували ряд внутрішніх, або другорядних функцій, які були покликані затвердити позицій профспілки у суспільстві як важливого соціального інституту.

Джерела та література

1. Двірна К. П., Шумський М. В. Політична діяльність профспілок в Україні: питання теорії та практики // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. — 2002. — № 5. — С. 66–75.
2. Стоян Г. О. Зміни функцій, форм та методів діяльності профспілок за сучасних умов // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. — 2000. — № 3. — С. 156–159.
3. Цесарський Ф. А. До питання про захисну функцію профспілок // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. — 2004. — № 2. — С. 203–207.
4. Сунарчина М. М. Профсоюзы как социальный институт трансформирующегося российского общества : Дис. ... канд. социол. наук : 22.00.04 — Уфа, 2004. — 168 с.
5. Муровцев А. Ю. Понятие и классификация функций профсоюзов // Вестник Омского университета. — 1998. — Вып. 2. — С. 103–105.
6. Цивільний процесуальний кодекс України. — К.: Атіка, 2001. — 128 с.
7. Кодекс законів по працю України / Уклад. Кузнецов В. — Харків: Фактор, 2007. — 256 с.
8. Євсюкова Н. В. Політична діяльність профспілок України в період незалежності (1991–2000 рр.) / Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. — Донецьк, 2006. — 20 с.

Анотації

Женгал Е. В. Функции профсоюзов в условиях независимости (1991–2002 гг.).

В статье анализируется смена функций профессиональных союзов в условиях независимости 1991–2002 гг. Представлена классификация профсоюзных функций исходя из их определения как социального института.

Zhengal E. V. Functions of trade unions under conditions of Independence (1991–2002).

In the article changings of trade union's functions in the conditions of independence 1991–2002 are analyzed. Classification of trade-union functions as functions of a social institute is presented.

А. І. Загарій

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ТОРГОВО-ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ В 1991–2001 РР. В ОЦІНЦІ ВІТЧИЗНЯНИХ І РОСІЙСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ

Ключові слова: Україна, Росія, торгово-економічна взаємодія, оцінка відносин.

Ключевые слова: Украина, Россия, торгово-экономическое взаимодействие, оценка отношений.

Key words: Ukraine, Russia, trading and economic interrelations, evaluation of relations.

Після здобуття Україною державної незалежності в 1991 році характер її економічних відносин з Російською Федерацією потрапив під пильну увагу фахівців з різних галузей як в Україні, так і в Росії. Самі відносини в перше десятиліття після розпаду Радянського Союзу були досить неоднозначними і відзначалися як періодами активізації, так і періодами спаду. Якщо з 1994 по 1996 рік обсяг взаємного товарообігу зріс із 11006,2 млн дол. США до 14441,2 млн [1], то в наступні три роки він незмінно знижувався й становив у 1999 році суму в розмірі 7988,6 млн дол. США [2; 297], а потім знову почав зростати.

Суперечливість і складність двостороннього економічного співробітництва знайшли відображення в багатьох роботах дослідників україно-російської торгово-економічної взаємодії, в